

APPENDIX

ADOLF LIPPOLD

MAXIMINUS THRAX HÁBORÚJA A GERMÁNOK ELLEN

A *Historia Augusta* kommentálásának problémái

A *Historia Augustához*, a Hadrianustól Carusig (117–284) uralkodó római császárok életrajzának corpusához már 90 évvel ezelőtt nem kisebb tudós, mint Th. Mommsen szükségesnek tartotta egy teljes, modern kommentár elkészítését. Th. Mommsent főként H. Dessau a *HA* keletkezésének koráról és szerzőjéről írt, a szakemberek által máig is idézett cikke¹ ösztönözte. H. Dessau ebben a cikkében két hipotézist fogalmazott meg, és próbált igazolni: 1) a corpus egyetlen szerzőtől származik, és nem hat életrajzíró írta, mint ahogy az az egyes *Vita*-k címeiből következne; 2) a corpus nem Diocletianus és Constantinus korában, 300 körül keletkezett, mint ahogy az az egyes császáreletrajzok ajánlásaiból és más szövegrészleteiből következne, hanem csak a 4. sz. végén írták. H. Dessau óta a *HA* körül igen élénk vita folyik, és írtak számos a *HA* kommentálásához szükséges munkát, sőt az egyes életrajzokhoz kommentárokat is, de a corpus Th. Mommsen által igényelt teljes kommentárja nem készült még el.

Azok a modern kezdeményezések, melyek egy ilyen kommentárt közös munkával kívánják elkészíteni, mutatják, hogy milyen nehezen teljesíthető Th. Mommsen igénye. 1951-ben Speyerben a késő-antikvitás olyan szakemberei, mint Alföldi András, W. Ensslin, W. Hartke, E. Hohl, W. Seston, J. Straub és K. F. Stroheker megegyeztek, hogy a következő tervszerint kezdenek hozzá a munkához: 1. rész: kommentár az egyes életrajzokhoz; 2.: részlettanulmányok; 3.: összefoglalás és index. Azonban E. Hohl meghalt, W. Ensslin elveszítette szemé világát, W. Hartke kivált a munkacsoportból. Mindez és a többi résztvevő más irányú kötelezettségei akadályozták a munka előrehaladását. Emiatt szükségessé vált a munka újratekintése, és az egész vállalkozás szélesebb alapokra való helyezése. Alföldi András és J. Straub érdeme, hogy 1962-ben Bonnban a korábbinál szélesebb kutatógárda jött össze, és újra felosztották a munkát. A jegyzőkönyv szerint minden résztvevő nagyon helyeselte a Colloquium összehívását a *HA* kommentárjának előkészítésére, és elfogadták Alföldi indítványát, mely szerint a jövőben rendszeresen szerveznek ilyen megbeszéléseket. Abban is egyetértettek, hogy közös kiadványszervezetben kell publikálni a *HA*-ról írt munkákat, nemcsak a monográfiákat, hanem a kisebb tanulmányokat is.² Az 1962. évi jegyzőkönyvben kifejeződött továbbá az is,

¹ TH. MOMMSEN: *Die Scriptores Historiae Augustae*. Hermes 25 (1890) 228–292; H. DESSAU: *Über Zeit und Persönlichkeit der S. H. A.* Hermes 24 (1889) 337–392.

² *Antiquitas* 4. Reihe: Beiträge zur Historia-Augusta-Forschung, Bonn, 1963 óta.

hogy a résztvevők már akkor tudatában voltak, milyen nehéz lesz egy ilyen kommentárt kiadni.

Mind az a 13 kutató, akik 1962-ben összejöttek, s akik közül azóta már többen meghaltak, néhányan pedig nem számítanak már aktívoknak, mind pedig azok, akik azóta csatlakoztak a résztvevőkhöz, határozottan tudták, milyen nehézségekkel jár majd az 1951-ben és 1962-ben kitűzött célok megvalósítása. Jellemző, hogy az 1980-ban rendezett Colloquiumon néhány kollégának az volt a véleménye, hogy az 1962 óta rendezett Colloquiumok után is még csak a kezdeteknél tartunk.

Mint az 1962 óta rendezett *HA*-Colloquiumok egyik résztvevője, nem akarok itt sem önmarcangolást, sem öntömjénezést tartani, hanem csupán röviden megmagyarázni, hogy különböző nekifutások után mért dolgozom intenzíven több mint két éve a *Vita Maximinorum* 1962-ben rám bízott kommentárjának elkészítésén, és felhívni a figyelmet egy példa alapján a vállalkozás nehézségeire, illetve problematikájára.

Teljesen egyetértek más kollégákkal abban, hogy a *HA*-kutatás még távol van a befejezéstől, mégis szükségesnek tartom az eddig elért eredmények összefoglalását a nem szakemberek számára.

Szükség van legalább néhány kommentár előterjesztésére, hogy „kívülről” is javaslatokat kapjunk, és egy ilyen – biztosan további átdolgozásra szoruló – kísérleti léggömbből folytatott vita révén elképzeléseket kell szereznünk arra vonatkozóan, milyennek is kellene lennie egy ideális kommentárnak, illetve elérhetnénk e kommentárok bizonyos formai egységesítését.

Kényszerítve érzem magam, hogy javaslatot tegyek egy távolról sem teljes kommentár elkészítésére, mert úgy érzem, fennáll az a veszély, hogy a fáradtságosan összegyűjtött anyagok elvesznek.

Mivel a *Vita Maximinorum* W. Hartke szerint a szó legszorosabb értelmében meglepő mű, E. Hohl szerint pedig jó bepillantást enged a *HA* egészének általános és rendkívüli természetébe, és mert Th. Mommsen és H. Dessau óta is nagyszerű kérdést váltott ki a kutatók körében, ezért ennek az életrajznak az esetében egy modern kommentár kidolgozásának feltételei kedvezőbbek, mint a *HA* más életrajzai esetében.

Mielőtt az itt részletesen tárgyalandó problémára rátérnék, röviden bemutatom hősünket, valamint a neki és fiának szentelt *Vitát*³. A később Maximinusnak nevezett C. Julius Verus Maximinus 180 körül, Thrákiában született, talán mint olyan ember fia, akinek még nem volt római polgárjoga, de bizonyára nem gót apa és alán anya gyermekeként, mint ahogyan a *Vita* írja. 193 körül, tehát Septimius Severus császár korában Maximinus fiatalemberként a római hadseregben szolgált, s bizonyára elnyerte a római polgárjogot is. Aligha volt az a fiatal „barbár Hercules” aminek az életrajz bemutatja, aki állítólag a császár színe előtt birkózásban 16 embert győzött le, s alkalomadtán 26 liter bort (egy teljes amphorát!) ivott, és 40 font húst evett meg, de azért derék katona lehetett. Vitatkozhatnánk arról, hogyan is állunk a *Vita*-ban annyira dicsért magas erkölcsiségével, ami a Severusokhoz való

³ *Scriptores Historiae Augustae*, ed.: E. HOHL-CH. SAMBERGER-W. SEYFARTH, Berlin 1971, t. II. 3-29: Julius Capitolinus, *Vita Maximinorum*.

hűségében, s ugyanakkor az Opilius Macrinus vagy Heliogabal típusú császárokkal szembeni ellenszenvében nyilvánult meg, vagy arról is, hogy valójában milyen posztokat ért el; de azt biztosnak tekinthetjük, hogy nagy érdemeket szerzett a lo-vagrendben, és 215 körül feleségül vette az előkelő családból származó Caecilia Paulinát. A *HA* szerint a szenátori renddel szoros kapcsolatban álló Alexander Severus a Sassanidák elleni hadjáratban is résztvevő Maximinust 234-ben mint *praefectus tironibus*-t a Rajna-menti határokhoz rendelte, hogy az ott összevont hadse-reg jelentős részét kitevő újoncokat a germánok elleni harcra felkészítse.

Mielőtt ez a hadjárat megkezdődött volna, Alexander Severust megölték, és a hadsereg császárrá kiáltotta ki Maximinust, aki addig még a szenátori rangot sem nyerte el. Maximinus császár – a *Vita* állításával ellentétben – semmi esetre sem üldözte a szenátorokat, hanem inkább a szenátussal való együttműködésre töreke-dett; K. Dietz disszertációjában rendkívül alaposan tárgyalta, és azóta nem is vitat-ják ezt a kérdést.

*Maximinus Thrax germánok elleni hadjárata*⁴

Miután a *Vita* beszámol két lázadás Maximinus általi leveréséről, a következ-őket olvashatjuk (*Vita Maximin.*, 11,7): „ezután átvonult Germániába az egész hadse-reggel, a mórokkal, az osdrhoeneiekkal, a parthusokkal és mindazokkal, akiket a háborúban Alexander magával vitt”.⁵ A 11,8 szerint Maximinus, aki a germánok el-leni hadjáratban meggyőződött a *sagittarii* harci értékéről, jelentősen kiegészítette ezt a hadsereget. Ezután (12,1) mintegy 30–40 mérföldnyire nyomult be a Rajnán túli Germániába,⁶ felégette a falvakat, elhajtotta a nyájakat, hatalmas zsákmányt szerzett, és sok barbárt megöletett; és ha a germánok nem menekültek volna a sík-ságról a hegyek vagy a mocsarak közé, Maximinus – mint a szerző feltételezi – egész Germániát római fennhatóság alá vetette volna. Végezetül – olvashatjuk a továb-biakban – a vakmerősége miatt életveszélybe került császár mégis megverte a ger-mánokat a mocsárvidéken, majdnem úgy, mintha tengeri csatát vívtak volna (ha a *navale* olvasat helyes), és igen sokat megölt közülük. Győzelmét a császár írásban jelentette a szenátusnak és a római népnek. A *HA* Aelius Cordusra és Herodianusra hivatkozó, és a győzelmi büszkeséget különösen hangsúlyozó szerzőjétől a hadie-seményekről megtudjuk még, hogy a császárnak a győzelem után még sok más si-keres akciója volt, majd miután helyreállította a békét Germániában, Sirmiumba jött, és egy szarmaták elleni hadjáratot készített itt elő, s végül kidolgozott egy ter-vet, mely szerint az északi vidékeket egészen az Óceánig Róma hatalma alá veti.

⁴ A hadjáratra vonatkozó irodalom: A. U. STYLOW: Ein neuer Meilenstein des Maximinus Thrax in Sardinien und die Strasse Karales-Olbia. *Chiron* 4 (1974) 515–532; X. LORJOT: Les premières années de la grande crise de IIIe siècle. De l'avènement de Maximin de Thrace (235) à la mort de Gordien III (244). *ANRW* II/2 657–787; K. DIETZ: *Senatus contra principem*. Untersuchungen zur senatorischen Opposition gegen Kaiser Maximinus Thrax. Vestigia 29. München 1980.

⁵ *V. Maximin.*, 11,7: *Post haec transit in Germaniam cum omni exercitu et Mauris et Osdrhoenis et Parthis et Omnibus, quos secum Alexander ducebat ad bellum.*

⁶ *V. Maximin.*, 10,2; 11,7; 12,1. L. HOMO: La grande crise de l'an 238 ap. J. C. et le problème de l'Histoire Auguste. *RH* 131 (1919) 209–264, 223.

A *Vita* beszámolója szerint tehát Maximinus a Rajnán átkelve Germániába vonult, ott nagy sikereket ért el, melyek csúcspontja egy bizonyos mocsárvidéken kivívott győzelem volt, s végül Sirmiumba érkezett. A *Vita* semmiféle támpontot nem ad sem itt, sem a korábbi fejezetekben arra vonatkozóan, hogy hol kelt át Maximinus a Rajnán. A mocsárvidék lokalizálásáról is csak annyit tudunk meg, hogy a terület ill. a síkság (*campus*) a Rajna túlsó partján, legalább 30–40 (vagy 3–400?) mérföldnyire van a Rajnától. Sirmium, Maximinus hadjáratának végpontja arról beszélhet, hogy a császár Mainzból, vagy egy másik városból vonult a Rajnán át Dél-Németországon keresztül, de természetesen Közép-Németországon vagy Csehországon át is érkezhettek Sirmiumba. Hiányoznak az életrajzból a kronológiai utalások is. Csak a császárnak a Rajnától távol, egészen Sirmiumig történő eltávolodásából, és abból, amit Sirmiumban való tartózkodásáról regisztrál a szerző, következtethetünk arra, hogy Maximinus a telet Sirmiumban töltötte. A beszámolóból nem derül ki, hogy ez mindjárt Maximinus trónrajutása után, 235–236 telén, vagy csak 236–237-ben történt. Mégis, a szenátusnak és a népnek küldött beszámolóra⁷ vonatkozó megjegyzésből, és az ezután említett további sikerek alapján arra következtethetünk, hogy Maximinus két éven át folytatta germánok elleni hadjáratát.

Maximinus germánok elleni háborújáról egy párhuzamos beszámolót is olvashatunk Herodianusnál,⁸ akinek művét néhány variáns ellenére általában, és itt is a *Via Maximinorum* egyetlen forrásának tekintik. Herodianus beszámolója (7, 2) – akár egyetlen forrása a *Vita* germánokról szóló beszámolójának, akár sem –, lényegileg megegyezik azzal, amit a *Vita*-ban olvashatunk, semmivel sem precízebb, és alig hoz kiegészítést. Az olvasó nem is egyszer olvassa Herodianusnál, hogy a hadjárat a Rajnán túl folyt le (a korábbi célzásokból is erre lehet következtetni). A *Vita*-val szemben Herodianus utal a sereg által visszafelé megtett távolságra is, de a *Vita*-val egybehangzóan írja, hogy Maximinus ellenállás nélkül messze a vidék belsejébe nyomult. A mocsárvidék lokalizálásáról, ahol a csata folyt, Herodianus terjengős leírása nem mond semmit; viszont a *HA* szerzőjénél Herodianus világosabban utal arra, hogy a csatában a barbárok csaknem teljes haderejüket elveszítették. Végezetül Herodianus is említi az egészen az Óceánig terjedő területeken lakó minden barbár nép alávetésére vonatkozó tervet. A *Vita Maximinorum* és Herodianus is utal arra, hogy a császár germánok elleni akciói nem korlátozódtak egyetlen háborús évre. A hadjáratra vonatkozóan nem találunk fontos utalásokat Aurelius Victor, Eutropius, Orosius és Zonaras műveiben sem. Mindenesetre az összes írott források Germániába lokalizálják a hadjáratot, és germánoknak nevezik az ellenséget, de sehol sincs szó meghatározott germán népcsoportról, és nem tudjuk meg, hogy a germánok mely vidékét érintette a hadjárat. Sehol sem olvassuk arról, hogy a harcok közben a germánok római területre jöttek volna, ezért az írott forrásokból arra következtethetünk, hogy Maximinus és csapatai a *Germania libera* területén élő népek ellen harcoltak.

⁷ *V. Maximin.*, 12,5.

⁸ Herodian., 7,2; ed.: T. K. STAVENHAGEN, Leipzig 1922; transl.: C. R. WHITTAKER, London 1970.

A további forrásanyag

Az irodalmi forrásokban olvasható tudósítások mutatják, hogy a hadjárat lefolyásának magyarázatához, s ennél fogva a *Vita* kommentálásához további forrásokat kell még megvizsgálni.

Érmekek és feliratok igazolják, hogy Maximinus győztes hadjáratokat vezetett a germánok ellen, illetve Germániában. Az éremfeliratok⁹ *Victoria Germanica*-ról beszélnek; Maximinust és fiát sok feliraton¹⁰ *Germanicus Maximus*-ként üdvözlik. Az érmekek és feliratok¹¹ megerősítik azt a már a *Vita Maximinorum*, illetve Herodianus szövegéből levezethető feltételezést, mely szerint a hadjárat a germánok ellen, illetve a felettük kivívott nagy győzelem még 235-ben történt.¹²

Mivel azonban az érmekek és feliratok nem adnak közelebbi felvilágosítást arra vonatkozóan, hogy pontosabban hogyan folyt le Maximinus Rajnától Sirmiumig vezetett hadjárata, és hol történt a győztes ütközet, további bizonyítékokat kell keresnünk. Joggal fordulunk újra csak Herodianushoz, aki szerint (6, 7, 2) az illyriai helytartó követei hírül vitték a még mindig a perzsa hadjáratlal elfoglalt Alexander Severusnak, hogy a germánok átkeltek a Rajnán és a Dunán, feldúlják a Birodalom területét, nagy sereggel támadják a folyók melletti táborokat, a városokat és falvakat, s ezért már veszélyben vannak a szomszédos itáliai népek is. Ezek az értesülések – olvassuk a továbbiakban Herodianusnál, – megrémítették a császárt, és nagyon megszorították az Illyricumból származó katonákat is, akiket most a perzsák elleni harc szenvedésein kívül lesújtott a szülőföldjüknek germánok által való végigpusztításáról szóló hír.¹³

Herodianus beszámolójából (6. §) következik, hogy a Rajnától nyugatra és a Dunától délre eső területeket – Dél-Németországra valamint a Közép-Rajna vidékére és Ausztria, illetve Magyarország területére gondolhatunk,¹⁴ – barbár betörés érte 232–233-ban. Logikus következtetésnek tűnik számomra Herodianus alapján, hogy a germánok elleni hadjárat a korábban a germánok támadása által végigpusztított területeken kívül a germánok település-területeire is kiterjedt (Herodianus és a *HA* is írnak erről), azaz Maximinus számára különösen fontos volt, hogy a germá-

⁹ RIC IV/2 139, 4. BCM VI p. 231, 112, 113; p. 232, 116; p. 238, 185–198; p. 241, 227; p. 242, 231. Egy Pockingben talált éremlelet *Victoria Germanica* feliratú darabja H. J. KELLNER: *Die Römern in Bayern*. München 1971, Ab. 147.

¹⁰ CIL VI 2001. ILS 488–490. A *Germanicus*-cím igen gyakori előfordulásáról a viszonylag rövid uralkodói idő alatt: P. KNEISSL: *Die Siegestitulatur der römischer Kaiser*. Untersuchungen zu den Siegerbeinamen des ersten und zweiten Jahrhunderts. Göttingen 1969, 175, 232. Kneissl is rámutat, hogy Maximinus igen gyakran viseli feliratain a *Germanicus* címet, tehát nagyon hangsúlyozni kívánja a győzelmét.

¹¹ Többnyire 236-tól: STYLOW 1974.

¹² Szardíniából STYLOW (1974, 415) publikált először Maximinus nevével egy mérföldkövet, melyen *cos. des. és imp. II.* olvasható. Stylow szerint a 236. jan 1-től consulságot viselő Maximinusnak ezt a második *acclamatio*-ját germánok feletti győzelmével kell magyarázni, és nem az ellencsászárok feletti győzelmével (bár ez sincs kizárva). Az *imp. II.*-t csak 236-ra datált feliratokról ismerjük: A. BELEZA: *Massimino il Trace*. Genova 1964, 105, 30.

¹³ KELLNER 1971, 137; K. DIETZ: *Regensburg zur Römerzeit*. Regensburg 1979, 113.

¹⁴ Herodianus (6,7) említi az illyreket. Noricum bevonását helyesli pl. G. ALFÖLDY: *Noricum*. London 1974, 169.

nok esetleges későbbi támadását egy preventív hadjáratral megelőzze. Az említett Herodianus-beszámolóhoz kiegészítésként különösen olyan éremleleteket vehetünk igénybe, mint amelyet Manching, Dambach vagy Straubing területén tártak fel, s melyek elrejtését 233 körülre datálhatjuk. A lelőhelyterképek lehetővé teszik azt a feltevést,¹⁵ hogy „233-ban germán betörések érték a felső-germániai és a nyugat-raetiai *limes*-t, valamint az akkori határvonal mögötti területeket, az *agri decumates*-t, Allgäut Bregenz körül, és az akkoriban teljesen lerombolt várost, Kemptent”; tehát Maximinus hadjárata is ezt a vidéket, illetve ennek előterepét érintette.¹⁶

Felhasználhatjuk továbbá Maximinus 236–237-ből keltezett, Öhringenben és Tübingenben állított feliratait,¹⁷ melyek az újjáépítési intézkedésekkel állhatnak kapcsolatban (természetesen ezt nem állíthatjuk határozottan), valamint az erődök újjáépítését bizonyító ásatási leleteket Feldberg, Saalburg, Butzbach és Echzell területén.¹⁸ Végül gondolhatunk arra is, hogy olyan katonai sírfeliratok, mint a Frankfurt melletti Rödelheimből egy *ala cataphractaria*-hoz tartozó katonáé, valamint egy Stuttgart–Bad–Cannstattban talált felirat szintén összefüggésben állhatnak Maximinus hadjáratával.¹⁹

A hadjárat

Térjünk vissza újra a *Vita Maximinorum* 11,7. kommentálásához. Maximinus hadjáratára vonatkozóan még az utóbbi évtizedek régészeti leleteit figyelembe véve sem rendelkezünk elégséges forrásanyaggal, ezért nem csodálhatjuk, ha a hadjárat lefolyására, különösen pedig helyrajzára vonatkozóan újabbnál újabb hipotézisek születnek. Igen erősen tartotta magát a már említett öhringeni felirat 1741-ben történt feltárása után az a korai hipotézis, mely szerint „a mocsárvidéken vívott csatát” Öhringen mellé (Heilbrontól 25 km-nyire keletre) kell lokalizálni. Ezt már régen joggal kétségbevonták,²⁰ de továbbra is bizonyítotttnak vélték, hogy a 235. évi

¹⁵ KELLNER 1971, 140; P. FILTZINGER: Die Römer in Baden-Württemberg, Stuttgart 1976, 92.

¹⁶ DIETZ (1979, 115) joggal vonja kétségbe azokat a feltételezéseket (pl. KELLNER 1971, 140), melyek szerint 232–233-ban Regensburg környékét is germán támadások érték. DIETZ (1979, 113) utal arra, hogy a régészeti leletek értékelése és felhasználása irodalmi források kiegészítésére problematikus: pl. nem minden kincs elrejtése magyarázható a germán támadásoktól való félelemmel, az éremleletek datálása bizonytalan, stb. STYLOW (1974, 519) hasonlóképpen elveti ALFÖLDY (1974, 169) véleményét, mely szerint noricum éremleletek kapcsolatban állanak a 233–235 közötti barbár betörésekkel.

¹⁷ F. HAUG–S. SIXT: Die römischen Inschriften und Bildwerke Württenbergs. Stuttgart 1914², No. 422, 494, = CIL XIII 6547, 6375, 9083.

¹⁸ WHITTAKER, 1970, II. 159,3.

¹⁹ P. GOESSLER: Neue römische Funde aus Cannstatt. Germania 15 (1931) 6–15 körültekintő interpretációja utal a bizonytalanságokra, melyek a datálásnál is jelentkeztek; ugyanakkor a bizonyára keleten toborzott *ala cataphractaria* meglétét még az ILS 2540 (Intercisa) és 2771 (Bostra) alapján is bizonyítja. FILTZINGER (1976, 90, Abb. 305) elhamarkodottan egy Stuttgart–Bad–Cannstatt melletti csatára következtet. A *cataphractarii*-ről, akik Hadrianus óta szerepelnek a római hadseregben, de csak a késő-császárkorban játszottak kiemelkedő szerepet: B. RUBIN: Kataphraktarenreiterei im Lichte der chorezmischen Ausgrabungen. Historia 4 (1975) 264–283. J. FITZ: Epigraphica III. Alba Regia 10 (1969) 181–183.

²⁰ HAUG–SIXT, 1914, 618. GOESSLER, 1931, II. E. HOHL: *Julius*, 526: *C. Julius Verus Maximinus*, RE 10 (1917) 852–868.

hadjárat döntő ütközetét Württemberg északi részén vívták.²¹ Voltak, akik feltételezték egy Kölnben talált éremkincslelet alapján, hogy Maximinus 235-ben az Alsó-Rajna irányába vezette hadseregét, és a mocsárvidéken vívott csata a Rajna és a Weser között²² folyt le. A. Stylow cáfolta meg ezt a hipotézist, többek között arra való hivatkozással, hogy az említett kölni kincslelet 236 végénél korábban nem kerülhetett a földbe.²³ Abból kiindulva, hogy a *Vita Maximinorum* 12,1-ben *per trecenta vel quadringinta* olvasható, olyan nézettel is találkozunk, hogy Maximinus észak-kelet felé vonult, és a döntő csatát az Elba menti Dessau környékén²⁴ vívták. Tekintettel a forrásanyaggal kapcsolatos fenntartásokra, a legelfogadhatóbbnak Dietz²⁵ feltételezése tűnik, aki szerint a rómaiak győztes hadjárata valahol Dél-Németországban egy mocsárvidéken vívott csatában végződött. C. R. Whittaker²⁶ hangsúlyozza, hogy mivel Herodianus nem ad precíz kiindulási pontot, az ütközet színhelyét valahol Dél-Németországban, de ezen kívül Csehországban is kereshetjük.

A hagyományozott forrásanyag alapján nagy számú hipotézist elvetve összefoglalásképp legyen szabad Maximinus germán hadjáratáról a következőket megjegyezni: Magnus és Quartinus lázadásának leverése után Maximinus nagy hadsereggel kelt át a Rajnán, valószínűleg Mainz térségében; a hadjárat kiinduló bázisa pontosan nem határozható meg. A császári hadsereg 235 nyarán fosztogatva és rabolva vonult végig Dél-Németország germánok lakta területein. A Caracalla korában ezzel a néptörzssel folytatott harcokról szóló tudósítások alapján valószínű, hogy Maximinus serege a germánok, mégpedig az alemannok területeit pusztította végig. Miután a germánok, feltevésünk szerint az alemannok²⁷ először elkerülték az ütközetet, később került sor a rómaiak számára győztes csatára egy közelebről meg nem határozható, mégis valószínűleg Dél-Németországban fekvő mocsárvidéken. Néhány kutató szerint a győztes csata után a császár valószínűleg a felsőgermániai-raetiai határvidéken²⁸ vonult téli táborba. Mielőtt a császár végleg továbbindult volna Sirmiumba, 236 tavaszán és nyarán valószínűleg további támadásokat is vezetett a germánok ellen Felső-Germániában és Raetiában, s valószí-

²¹ HOHL, 1917, 860; W. ENSSLIN: The senate and army, CAH XI.: The imperial crisis and recovery, A. D. 193-324. Cambridge 1939, 74; E. SIENA: Le guerre germaniche di Massimino il Trace. RFIC 33 (1955) 276-285, 279; WHITTAKER, 1970, II. 169,1; FILTZINGER, 1976, 90.

²² DE REGIBUS, L.: a crisi del terzo secolo dalla morte di Severo Alessandro all'avenuto di Valeriano. Genova 1945, 17; A. BLANCHET: Les rapports entre les dépôts monétaires et les événements militaires, politiques et économiques. RN 39 (1936) 1-70, 205-213, 46; BELEZZA (1964, 103) csatlakozik DE REGIBUS véleményéhez, és utal arra, hogy a *V. Probi* 12,3 szerint a frankokat egy mocsárvidéken győzték le: szerinte Maximinus 236-ban Dél-Németországban volt.

²³ STYLOW, 1974, 519; DIETZ, 199, 547.

²⁴ C. JULIAN: Histoire de la Gaue. Paris 1920, IV. 558. BELEZZA (1964, 103,26) joggal utasítja el ezt a véleményt.

²⁵ KELLNER, 1971, 142; DIETZ, 1979, 115.

²⁶ WHITTAKER (1970, II. 164,1) nem zárja ki, hogy a hadjárat két szakaszban folyt le: a 255-ös év végén és 236 nyarán.

²⁷ Az alemannok elleni harcokról Caracalla korában: Cassius Dio, 77/78, 13. Az alemannok Dél-Németországba nyomulásáról Maximinus korában: K. F. STROHEKER: Die Alemannen und das spätrömische Reich. in: WdF 100: Zur Geschichte der Alemannen. Hrsg.: W. MÜLLER. Darmstadt 1975, 20-48, 23. Vö. még: R. CHRISTLEIN: Die Alemannen. Archäologie eines lebendigen Volkes. Stuttgart 1978.

²⁸ STYLOW, 1974, 523. DIETZ (1979, 115) joggal tekinti megalapozatlannak azt a véleményt, hogy Maximinus téli táborra Regensburg környékén lett volna. KELLNER (1971, 142) szerint Maximinus 235-236 telét már Sirmiumban töltötte.

nüleg Noricumban is.²⁹ A császár sikerei nyilvánvalóan bátorították 235–236-ban a Rajnától keletre és a Dunától északra megindult újjáépítési munkálatokat.

A *Vita* kommentátorának természetesen nem csak azzal kell foglalkoznia, amit Maximinus germán hadjáratával kapcsolatosan ténylegesen felkutathat, hanem a *HA* keletkezési ideje szempontjából sok valóban, vagy csak állítólag fontos kérdésnek is utána kell járnia. Ebben az esetben annak a kérdésnek: mit jelent Maximinus említett hódítási programja? Természetesen azzal is elintézhethetjük a dolgot, hogy már Herodianus is tudott erről, itt tehát nem a 300 körüli viszonyok tükröződnek vissza, és nem a 400 körüli leplezett elképzelések szövődnek a szövegbe. De a *HA*- kutatás most az egyszer nem teszi ilyen könnyűvé a dolgunkat. J. Straub szerint a *HA* szerzője a *Vita Maximinorum*-ban (11, 7) megerősít egy Herodianusból (7, 12) kiírt és itt-ott jelentős mértékben kibővített tudósítással egy programot, amit aztán Probus császár életrajzában (276–282; *Vita Probi*, 14, 5; 15, 2) még egyszer felvázolt: ez „az egész Germánia, ameddig csak elér, majd római provinciává válik” programja.³⁰ Egy új Germánia provincia itt jelzett – természetesen utópikus – területe megfelel Germania Claudianus által felvázolt területének; ez a provincia – mint már utaltunk rá – a régi elképzelések szerint egészen az Elbáig ért volna. A *Vita Maximinorum* (12,1 ill. 6) még nem szól Germania meghódításának lehetőségéről, csak *pacata Germaniáról* olvashatunk (13,3), s egyúttal Herodianus nyomán (7,2 9) beszél a szerző egy másik tervről: „római fennhatóság alá kívánta vetni az északi területeket egészen az Óceánig”³¹

A mi szempontunkból különösen jelentős, hogy a *Vita Maximinorum* (11,7) és a *Vita Probi* (13,5) között valóban van néhány érintkezési pont, s ennek alapján a két szöveg azonos szerzőjére, ill. redaktorára következtethetünk.³² A Probus galliai sikereiről a császár életrajzába illesztett beszámolóiból (*Vita Probi*, 13,5) 60 város visszahódításáról és mérhetetlen nagy zsákmány visszaszerzéséről olvashatunk. Majd így folytatja a szerző (13,7): „és bár már a mi partunkon” (jelentését a 14,1 segítségével tudjuk kikövetkeztetni: a Rajnától balra) „sőt az egész Galliában nyugodtan kalandoztak, Probus azok közül, akik a római területeket megszállták, csaknem 400 000-et megölt, a többit pedig a Neckat és Elba folyókon túlra űzte”³³

²⁹ Maximinus keresztényüldözései kapcsán még 236-ból is beszélhetünk a germánok elleni harcokról és tisztogató akciókról: A. LIPPOLD: Maximinus Thrax und die Christen. *Historia* 24 (1975) 479–492, 484. STYLOW (1974, 519) ugyan vitatja ALFÖLDY (1974, 169) véleményét, mely szerint a 230–235-ből származó noricumai éremleletek a barbár betörésekkel kapcsolatosak, Herodianus (6, 7,2) alapján mégsem zárható ki, hogy Noricumban is folytak tisztogató akciók. STYLOW (1974, 522) szerint Maximinus 236-ban már a szarmaták és dákok ellen is harcolt.

³⁰ *V. Probi*, 15,2: *Omnis qua tenditur late Germania ... fieret Germania tota provincia*. Claudianus, (X.) *Epithal.* 227; *De cons. Stil. I.*, 220–231.

³¹ *V. Maximin.* 13.3: *animo concipiens usque ad Oceanum septentrionales partes in Romanam ditio-nem redigere*. Alba = Elbe: W. ENSSLIN: Niger und Alba in *Scriptores Historiae Augustae Vita Probi* 13,7. *WZLeipzig*, 2–3 (1953–1954) 259–263; J. STRAUB: Alba = Elbe oder Alb. *BJ* 155–156 (1955–1956) 136–155. J. STRAUB *Regeneratio Imperii*. Aufsätze über Roms Kaisertum und Reich in *Spiegel der heidnischen und christlichen Publizistik*. Darmstadt 1972, 418, 436.

³² Megállapítható, hogy a kettő közül a *V. Probi* szerzőjét Herodianus közvetlenül nem befolyásolta.
³³ *V. Probi*, 13,7: *immo per omnes Gallias securi vagarentur, caesis prope quadringentis milibus, qui Romanum occupaverant solum, reliquos ultra Nigrum fluvium et Albam removit*. A *quadringentis* és a *Romanum solum* párhuzamai a 12,1 és 13-ban.

Minden hasonlóság ellenére is meg kell állapítani, hogy a barbárok elleni siker kiszínezése a *Vita Probi*-ban sokkal messzebbre megy el. Így pl. megtudjuk, hogy a barbár királyok megadták magukat, míg a *Vita Maximinorum* szerint a császár támadása sok barbár megölését és fogságba ejtését eredményezte ugyan, mégsem járt döntő eredménnyel, és a barbárokat rábírták, hogy újoncokat állítsanak a római hadseregbe. Ezt követik azután még a *Vita Probi* olyan kitételei, mint (15,6): „Gallia földjeit a barbárok ökreivel szántják, és a fogságban a germánok igásállatai a mi földművelőink jármába nyújtják nyakukat; a különböző népek most azért legeltetik nyájaikat, hogy majd a mi csapatainkat táplálják”.³⁴

A Probus-életrajznak éppen ezzel a fejezetével igyekeznek igazolni a HA 4. sz. végi keletkezését. A Probus-életrajzban említett tervet – a *Limes Romanus* kiterjesztését, és egész Germania római provinciává szervezését, – W. Hartke E. Nordenhez csatlakozva Probus atyjára, a 395. év consuljára valló elképzelésnek tartotta. A *Vita Probi* (14,5; 15,2) toposzzerű óhaja, hogy az egész Germaniát vessék római fennhatóság alá, legközelebb a *Vita Maximinorum*-ban (12,5) fordul elő.³⁵

A *Vita Probi* 13–15. és a *Vita Maximinorum* 17,7 (és 12,1; 13,3) W. Hartke és J. Straub szerint is az életrajzok 4. sz. végi keletkezésére utalnak. De nekem úgy tetszik, Straub útmutatást adott az interpretáció egy másik lehetőségére is, mikor idéz a 313-ban írt *Panegyricus* 9 (12)-ből, mely Constantinust dicsőíti, a fáradhatatlan és gondoskodó dicső harcost, aki képes lenne Drusus régi tervét, a rómaiak fennhatósága alatt álló területek kiszélesítését megvalósítani.³⁶ „azzal a lendülettel, mellyel Galliába visszatértél, egészen Germania Inferior határáig vonultál; egész éven át tartó hadjáratod után szinte azonnal a közelben is hosszú ideig tartó háborút kezdve, mert a Birodalom határait a Tiberistől a Rajnáig, sőt az etrusiai Albulától a germániai Elbaig akartad kiterjeszteni.”

A 313-ban elhangzott panegyricus szerzője bizonyára utópikusnak tekinthető kijelentését³⁷ olyan korszak megnyilvánulásaként kell tekinteni, melyben a 250–270 közötti évek hanyatlása után újra bizakodtak az emberek a germánok feletti győzelemben, s újra hinni tudtak a germánok legyőzhetőségében.³⁸ Legyen szabad itt emlékeztetni arra, hogy a *Vita Probi* 15,6-tal párhuzamba állíthatók a 297-ben Constan-

³⁴ *V. Probi*, 15,6: *Arantur Gallicana rura barbaris bubus et iuga Germanica captiva praebent nostra colla cultoribus, pascuntur ad nostrorum alimoniam gentium pecora diversarum*. Germániát itt Galliához számítja a szerző, aki nem tud Probus raetiai hadjáratáról. – A barbárok besorozásának a római hadseregbe csak a határmenti területeken volt értelme, az egész Elba vidékén nem. – Kérdéses, hogy ez a tudósítás a valóságot, vagy csak a szerző fantáziáját tükrözi, mégsem kizárt, hogy Probus támaszpontokat épített a határvidéken is.

³⁵ *V. Maximin.*, 12,1: *Omnes Germaniam in Romanam ditionem redegisset*. E. NORDEN: Alt-Germanien. Völker- und Namensgeschichtliche Untersuchungen. Leipzig 1934, 34. W. HARTKE: Geschichte und Politik im spätantiken Rom. *Klio Beiheft* 32 (1940) 82; W. HARTKE: Römische Kinderkaiser. Eine Strukturanalyse römischen Denkens und Daseins. Berlin 1951, 348. A *V. Probi* 14,5 és a *V. Maximin.* 12,5 párhuzamára: MOMMSEN, 1890, 279. Vö. még: 30. jegyzet.

³⁶ *Paneg.* 9 (12) 21: *eodem impetu quo redieras in Gallias tuas, perrexisti ad inferiorem Germaniae limitem, magna scilicet intercapedine temporis ac brevi locorum distantia post annuam expeditionem statim bellum auspiciatus es a Tiberi ad Rhenum, immo ... a Tusco Albulā ad Germanicum Albam prolaturus imperium*.

³⁷ ENSSLIN (1939, 262) ellenére STRAUB (1972, 425) nézetéhez csatlakozom: a szónok utópikus gondolatokat fejteget.

³⁸ A. LIPPOLD: *Constantius Caesar, Sieger über die Germanen. Nachfare des Claudius Gothicus? Der Panegyricus von 297 und die V. Claudii der HA*. *Chiron* 11 (1981) 347–369.

tiusra panegyricust mondó szónok kijelentése:³⁹ „most tehát nekünk szánt a chamavus és a friz, ... és a mi piacainkat zsúfolják tele eladó állataikkal; a gabona árát leszorítja a barbár földművelő, sőt ha sorozásra hívják, sietve jön, s bár engedelmességre, fegyelemre kényszerítik, mégis boldog, hogy mint katona szolgálja Rómát.”

A tetrarchia és Constantinus kora olyan korszak volt, melyben a germánokkal szembeni határokat újra stabilizálták; olyan korszak, melyben nem volt rendkívüli – különösen a panegyristák, de a császáreltraajzírók esetében sem, – a római uralomnak Germániára való kiterjesztéséről utópikus gondolatokat megfogalmazni. Illenek ehhez a korszakhoz azok a gondolatok is, melyeket a *Vita Maximinorum*-ban és a *Vita Probi*-ban, valamint a *Vita Claudii*-ben találunk.⁴⁰ Véleményem szerint az itt tárgyalt *HA*-részletek értelmezéséhez bevonhatók a 4. század végi és 5. század eleji irodalmi megnyilvánulások, s mint J. Straub joggal mutatott rá: „400 körül, mikor az emberek a legszerényebb igényt sem támaszthatták egy expanzív politikával szemben”, mintegy Claudianus megszokott frázisát ismételve [(X.) *epithal.* 217] „minden megfontolás nélkül hirdették az Elba, a Don és a Ganges vidéke feletti uralomra, a római világhatalomra vonatkozó ambíciókat”. Ebből mégsem lehet a *HA* datálására semmi következtetést levonni, különösen nem az ebben az összefüggésben egyedül döntő helyre (*Vita Maximinorum*, 12,1; 13,3) vonatkozólag.

A *HA* 400 körüli évekre datálására K. Johne⁴¹ a *Vita Maximinorum* adataiban is bizonyítékokat látott. Johne a *HA* 400 körüli datálásából indult ki, a *HA* szerzőjének a germánok leverése iránti érdeklődésében bizonyítékot látott a *HA* 378 utáni keletkezésére, mikor különösen érdeklődtek a Rajna és a Duna menti ellenfelek legyőzése iránt; ebben az időben a 3. századi győzelmek kiszínezését (pl. a *Vita Maximinorum*, a *Vita Probi*, meg a *Vita Claudii*) a germánok legyőzhetőségére való utalásnak tekintették. A *HA* keletkezése korában, Johne szerint 400 körül, a válsággal semmi mást nem tudtak szembeállítani, mint a *Roma Aeterna*-ban való hitet, és irracionális reményeket. A *HA* szerzőjének célkitűzése keretében – hogy kortársaiban reményt ébresszen, – kell Johne szerint a 3. századi germán háborúkra való utalást vizsgálni. Elvakulva attól a hipotézistől, hogy a *HA* több részletét először 400 körül írták le, Johne is átsiklik afölött, hogy éppen a 300 körüli években és Constantinus korában új impulzusokat kapott a germánok legyőzhetőségébe és Róma örökkévalóságába vetett hit, éppen ebben a korban helyénvaló volt dicsőségesnek látni a germánok feletti 3. századi győzelmeket.⁴²

Ha a *victa Germania* és a *pacata Germania* kifejezésekkel jobban hangsúlyozza Maximinusnak a germánok feletti győzelmét a *Vita Maximinorum* 12,5; 15,3), mint Herodianus (7,2) szövege, és ha az *omnem Germaniam in Romanam*

³⁹ Paneg. 4 (8) 9,3: *arat ergo nunc mihi Chamavus et Frisius, ... et frequentat nundinas meas pecore venali et cultor barbarus laxat annonam. Quin etiam si ad dilectum vocetur, accurrit et obsequii teritur et tergo coarctetur et servire se militiae nomine gratulatur.* LIPPOLD, 1981, 356.

⁴⁰ LIPPOLD, 1981, 363; STRAUB, 1972, 426.

⁴¹ K.-P. JOHNE: *Kaiserbiographie und Senatsaristokratie. Untersuchungen zur Datierung und sozialen Herkunft der Historia Augusta.* Berlin 1976; Uö.: *Wiederspiegelung der Krise des Römischen Reiches in der Historia Augusta.* Klio 63 (1981) 617–622.

⁴² A Tacitus császárról szóló jóslat (*V. Taciti*, 15,2) is összefügg a *V. Maximinorum* és a *V. Probi* szerzői által megfogalmazott utópiával.

ditionem redegisset (12,1) megfogalmazásnak Herodianusnál nincs megfelelője, akkor ez véleményem szerint nem azzal magyarázható, hogy a *Vita Maximinorum*-ra Herodianus mellett még egy más forrás is hatott,⁴³ hanem inkább arra utal, hogy a *HA* megfogalmazásának korában az emberek a germánok meghódításáról inkább fogalmaztak meg utópikus gondolatokat, illetve több okuk volt optimizmusra, mint abban a korban, melyben Herodianus a maga munkáját írta (250 körül).

Félreértések elkerülése végett: nem azt akartam bizonyítani, hogy a *HA* minden szövegrészelele lehetséges volt már 300 körül, illetve Constantinus korában, hanem újra meg akartam vizsgálni azt a kérdést, hogy mikor lehettek közkeletűek az olyan „hamisítások” mint a *Vita Maximinorum* 12,1 vagy a 13,3. Szerintem ez 300 körül lehetséges volt, és az a kényszer, hogy mindezt 400 körülre datáljuk, mindezt ideig sem más forrásokkal, sem a modern kutatás biztos eredményeivel nem igazolható.⁴⁴

⁴³ HARTKE, 1951, 348.

⁴⁴ Az Ókortudományi Társaság Szegedi Csoportja és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Szeged városi szervezete által 1983. szeptember 22-én rendezett felolvasóülésen tartott előadás; fordította CZÚTH BÉLA.

* * *

ADOLF LIPPOLD: Der Germanenkrieg des Maximinus Thrax – Probleme einer Kommentierung der *Historia Augusta*, Vortrag, gehalten in der Sitzung vom 22. September 1983 im Institut für Alte Geschichte und Archäologie der Attila József Universität von Szeged; übersetzt von BÉLA CZÚTH.